

GOTTLOB BENJAMIN JÄSCHE IMMANUEL KANTI LOENGUTE VÄLJAANDJANA

Eduard Parhomenko

Filosoofia ajaloos pälvib Gottlob Benjamin Jäsche, Tartu ülikooli filosoofiaprofessor aastail 1802–1838, tähelepanu eelkõige Immanuel Kanti loogikaloengute väljaandjana. Ka kaasaegete seas sai ta tuntuks selle tööga. Kanti loogikaloengute editsioon määras paljuski Jäsche kui kantiaani positsiooni nii teiste Kanti-järgijate seas kui ka ajastu filosoofilisel maastikul üldse. Ent oma üksiklikkuses võib see editsioon jätta Jäsche seisukohalt mõneti juhusliku mulje. Püüdes aga vaadata Kanti seisukohalt, võib samuti jääda arusaamatuks, miks ikkagi loogikaloengud ja miks nimelt Jäsche osavõtul. Lihtne ja lakooniline vastus – Jäsche oli Kanti õpilane – pigem varjab kui selgitab.

1790. aastal päädis Kant oma filosoofilise süsteemi teosega “Kritik der Urteilskraft”. 1793 tuli “Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft”, 1797 “Metaphysik der Sitten”; nende teostega töötas Kant läbi ning mõtles lõpuni kindlad osad oma süsteemis.

Kant oli pidanud moraalifilosoofia- ja loodusõigusloenguid. Moraali- ja õigusfilosoofia on ka teose “Metaphysik der Sitten” sisuks. Tuleks küsida, mis seos on nende korraliste loengute ja mainitud teose vahel. Kanti-uurijate arvates on see küllaltki kaudne – “Metaphysik der Sitten” ei sündinud vahetult loengutest nagu enamik teistest I. Kanti teostest.¹ Ka Kant ise ei käsitanud seda teost loengute publikatsioonina.

Ses suhtes eristub täiesti selgelt Kanti 1798. aastal ilmunud “Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, mida ka autor käsitas loengute alusel sündinud teosena.² “Anthropologie in pragmatischer Hinsicht” oli esimene loengukursus, samas aga ka viimane teos, mille Kant ise trükkis toimetada. Järgnesid jüngrite veel meistri eluajal editeeritud loengud: 1800 Jäsche poolt Kanti loogika³, 1802 Friedrich Theodor Rinki poolt Kanti füüsiline geograafia⁴ ja 1803 Kanti pedagoogika⁵. 1801–1805 ilmus raamatukaupmees Georg Vollmeri eestvõtmisel Kanti füüsilise geograafia loengute konkureeriv väljaanne⁶. 1817 trükkis kameralist Karl Heinrich Pölitz Kanti

filosoofilise religiooniõpetuse⁷ ning 1821 metafüüsikaloengud⁸. Need kaks viimast meest ei kuulunud Kanti lähikonda, editsioonid olid loengute kuulajate ülestähenduste ümbertrükid.

Kanti enda suhtumine oma käsikirjalisse pärandisse, selle säilitamise ja väljaandmisse polnud sugugi ühene. On andmeid, et Kant oli huvitatud oma loenguis konsepteeritu levimisest.⁹ Ent ühes oma 1791. aasta testamendi kavandis soovib ta, et kõik käsikirjad lõpuks hävitataks, sealhulgas tihedalt märkusi ja täiendusi täiskirjutatud loengute kompendiumid, sest et neid ei saa keegi kasutada ning oma loetamatuses võiksid nad olla vaid vääralt mõistetud.¹⁰ Ka "Anthropologie" eessõnas oli Kant veendunud, et mitte keegi peale ta enda ei suuda lugeda füüsilise geograafia loengute käsikirja, ta ise oma vanuse tõttu ei jõua seda enam trükiks ette valmistada.¹¹ Pärast seda seletust "Anthropologie" eessõnas sai Kant hulgaliselt abipakkumisi loengute väljaandmiseks. Ent ometi ta viivitas. Siit võib järeldada, et Kantil polnud kuigi kindlat tahtmist oma loenguid trükituna laialt levitada. Kuid ligi kaks aastat hiljem muutis ta äkitselt meelt ning tegi loengute väljaandmise ülesandeks oma õpilastele.

Selle järsu meelemuutuse üheks põhjuseks võis olla Kanti ründav Johann Gottfried Herderi "Metakritik",¹² millele Rink ja Jäsche vastasid kogumikuga "Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion"¹³. Selle eessõnas kuulutas Rink, et Kant andis talle ja Jäschele üle oma loengute käsikirjad: "Jäsche ja mina võime nüüd kindlalt lubada [...] tänu härra professor Kanti armulikkusele vähehaaval välja anda tema metafüüsika – millega saab silmnähtavalt tõestatuks härra Herderi plagiaat –, tema loogika, loomulik teoloogia, füüsiline geograafia ja teisi huvitavaid kirjutisi."¹⁴ Kogumiku artiklis "Ueber die drey Grundvesten des modernen Empirismus einer phantasierender Vernunft, Raum, Zeit, und Kraft" märkis Jäsche, et ta kasutas Herderi arvustamisel Kanti enda metafüüsikaloengute käsikirja.¹⁵ Võib oletada, et andnud Jäschele ja Rinkile Herderi tõrjumiseks kasutada loengute käsikirju, otsustas Kant 1799. aastal teha samadele meestele ülesandeks oma loengute väljaandmise. Selle üheks eesmärgiks pidi olema seniste ja ka edaspidiste kriitilise filosoofia väärtõlgenduste ja nn. plagiaatide (milleks kuulutati näiteks Herderi "Metakritik") paljastamine ja tõrjumine. Niisiis sai Kanti loengute käsikirjade editeerimise vahetuks ajeks filosoofiline intriig ja sulesõda.

Jäsche pidi trükiks ette valmistama Kanti loogika- ja metafüüsikaloengud, Rink – pedagoogika- ja füüsilise geograafia loengud. Jäschele ülesantud tekstid on filosoofia seisukohalt keskse tähtsusega, seega oli tema ülesanne tunduvalt raskem ja vastutusrikkam kui Rinki oma. Kummale neist jäi loomuliku teoloogia käsikiri, on selgusetu. Tundub, et kavatseti Kanti käsikirjade laiaulatuslikku avaldamist. Sellele näib osutavat Rinki ülaltoodud avaldus kogumiku

Metafüüsika- ja loogikaloenguid pidas Kant Königsbergi ülikoolis aastail 1755–1796. Sellal kehtinud nõudmistele kohaselt tuli loengus lähtuda mõne üldtunnustatud autori õpikust. Seetõttu lugeski Kant oma loogikakursust peamiselt wolffiaanide Ch. Baumeisteri “Loogika” ning seejärel, hiljemalt 1765. aastast G.F. Meieri teose “Auszug aus der Vernunftlehre” 1752. aasta väljaande põhjal. See viimane oligi Jäsche trükki toimetatud Kanti loogikaloengute aluseks. Metafüüsikaloenguid pidas Kant wolffiaan A.G. Baumgarteni kompendiumi “Metaphysik” 1757. aasta väljaande põhjal.

Kanti kui algupärase mõtleja puhul kerkib küsimus, kuidas ta suutis kogu oma lektoriks olemise aja vältel pidada loenguid niisuguste autorite põhjal, kelle filosoofilised lähted oli Kant ise ületanud ning purustanud. Kant on oma suhtumist loengutes esitatavasse järgmiselt iseloomustanud: “Palju aastaid varem, enne kui puhta mõistuse kriitikaga alustades olin uuele kirjanduslikule rajale asunud, olin oma loogika, metafüüsika, moraali ja antropoloogia, füüsika ja õigusõpetuse loengutes autoreid, kelle olin valinud endale teejuhiks, mitte lihtsalt kommenteerinud, vaid vaadeldnud, kaalunud laiendada ning püüdnud viia mulle parematena näivatele alustele. Niisugusel kombel minu loengud osalt kasvasid, osalt läksid paremaks, ent alati arvestades kord võimalikku süsteemi kui iseseisvat tervikut, nii et need hiljem (pärast 1781. aastat) ilmunud teosed võivad näida neile [s.t. loengule – *E.P.*] peaaegu vaid süstemaatilise vormi ja täiuse andnud olevat.”¹⁶

Kant oli kirjutanud Meieri ja Baumgarteni kompendiumide lehekülgedele veertele ja vahelekõidetud lehtedele tihedalt märkusi ja täiendusi. Kanti “Loogika” eessõnas kirjeldab Jäsche käsikirja valimust: “Mõeldud kompendiumi eksemplar, mida ta loenguis kasutas, on, nagu kõik teised õpikud, mida ta samal otstarbel tarvitas, paberiga läbi kõidetud; tema üldisemad kui ka spetsiaalsed märkused ja selgitused asuvad osalt vahelekõidetud paberil, osalt õpiku enese tühjadel veertel. Ning see märkustes ja selgitustes siin ja seal laiali puistatud kirjalikult ülestähendatu moodustabki nüüd selle materjalisalve, mida Kant oma loenguis ette valmistas ning mida ta aegajalt uute ideedega suurendas, osalt erinevaid üksikasju arvestades ikka ja jälle taas revideeris ja täiendas. Seega sisaldab see olulise kõigest sellest, mida Meieri õpiku kuulus kommenteerija vabas vormis peetud loogika loenguis tavatses oma kuulajaile edastada, ning seda, mida ta pidas ülesmärkimist väärivaks.”¹⁷

Eelnevast ilmneb, et Kant käsitas loengutes kompendiumes sisalduvat vastavalt oma seisukohtadele. Veel enamgi: loengulist koorus välja Kanti kriitiline filosoofia. Üheltpoolt osutab see loengute tähtsale osale ja kohale Kanti filosoofia kujunemisel ning ühtlasi sel-

le arengu kajastamisel; tõstab teravalt esile kriitikaelse ja kriitilise Kanti, Kanti-eelse ja Kanti enese filosoofia seose probleemi. Teiselt-poolt aga pani see Jäschet Kanti loengute toimetaja ja avaldajana täitma tunduvalt keerulisemat ja vastutusrikkamat osa, kui võinuks esmapilgul arvata.

Enne kui minna lähemalt Kanti loogikaloengute juurde, tuleks vaadelda Kanti loogikakäsitlust üldse ning selle kohta filosoofilises süsteemis. Selleks annab hea võimaluse "Kritik der reinen Vernunft".

Kant oli seisukohal, et Aristotelesest saadik ei ole loogika enam edasi arenenud ega arene ka edaspidi.¹⁸ Kant eristas loogikat kui arureglite teadust esteetikast kui meelelisuse reeglite teadusest. Loogikas eneses eristas ta üldist ja erilist loogikat. Üldine loogika sisaldab "mõtlemise täiesti paratamatuid reegleid [...] hoolimata objektide erisusest"¹⁹. Seda võib nimetada elementaarloogikaks. Eriline loogika sisaldab "teatud liiki objektide üle õieti mõtlemise reegleid"²⁰. See võib olla mõne eriteaduse organon. Elementaarloogika jaguneb üldiseks puhtaks loogikaks (*allgemeine reine Logik*) ja üldiseks rakendusloogikaks (*allgemeine angewandte Logik*). Viimane käsitleb "subjektiivsetes empiirilistes tingimustes aru kasutamise reegleid, mida meile õpetab psühholoogia"²¹. Üldine puhas loogika see-eest aga abstraherub kõigest empiirilisest, mis toimib meie arule²² – tunnetuse kõigist objektidest²³, tunnetuse kogu sisust²⁴. Üldine puhas loogika käsitab "ainult loogilist vormi teadmiste suhtes iseendaga, s.t. mõtlemise vormi üldse".

Kanti seisukohalt on oluline eristada üldist loogikat transsendentaalsest loogikast. Eristanud puhta mõtlemise empiirilisest, tuletab Kant sellest loogika, mis ei abstraheru tunnetuse kogu sisust, vaid ainult tunnetuse empiirilisest osast. See on transsendentaalne loogika, mis käsitleb ainult asjade tunnetamise aprioorseid eeltingimusi.²⁵ Transsendentaalne loogika on "puhta aru ja mõistuse tunnetuse teadus, mille kaudu me mõtleme asju täiesti *a priori*".²⁶

Siinkohal tuleks rõhutada, et Jäsche editeeritud Kanti loogikaloengute kompendium on mõeldud üldise ehk formaalse loogika, mitte aga transsendentaalse loogika kompendiumina. Seda taotlust kinnitab kaudselt Jäsche poolt kompendiumile kirjutatud eessõna, kus Jäsche eristab järsult Kanti-loogikut Kantist-transsendentaalfilosoofist. Üldise ja transsendentaalse loogika vahe on põhimõtteline ning olulisem kui eristused ning nende järgimine üldise loogika enese raames.

Eelnenuga seoses on tähelepanuväärne loogika koondmääratluse algus loogikakompendiumi peatüki "Loogika mõiste" alguses: "Die Logik ist eine Vernunftwissenschaft nicht der blossen Form, sondern der Materie nach; [...]"²⁷ Kuidas seda katket mõista ja ühtlasi tõlkida? Näiteks loogikakompendiumi uued väljaanded on seda

ilmselt mõistnud järgmiselt: “Loogika on mõistuseteadus mitte palja vormi, vaid sisu poolest.”; s.t. välistavalt – sisu, aga mitte vormi poolest. Nentinud sellise väite täielikku ekslikkust loogika mõiste seisukohalt, ruttasid nad seda oma väljaannetes ümber pöörama: “Loogika on mõistuseteadus mitte sisu, vaid palja vormi poolest; [...]”²⁸, viies seega vastavusse formaalse loogika määratlusega.

Laskumata siinkohal filoloogilistesse peensustesse, tuleks osutada veel ühele võimalusele mõista (ning tõlkida) käsitledavat katket: “Loogika on mõistuseteadus mitte ainult vormi, vaid ka sisu poolest.”²⁹ Niisugust tõlget-tõlgendust kinnitavad ka mitmed katked Kanti enese käsikirjast.³⁰ Näiteks nr. 1612: “Die Logic ist eine Vernunftwissenschaft sowohl der Materie als Form nach.” – “Loogika on mõistuseteadus nii sisu kui ka vormi poolest.”³¹

Niimoodi mõistetud loogika koondmääratluse algus osutab pigem transtsendentaalsele kui formaalsele loogikale. Sisu all on silmas peetud mõtlemise aprioorseid struktuure.

Kuigi Jäsche editeeritud Kanti loogikaloengute kompendiumis on märgitud transtsendentaalse ja formaalse loogika erinevus,³² tundub ometi, et Jäsche pole sugugi mitte alati suutnud Kanti käsikirja vastavaid mõttekäike üksteisest eristada ning täpsustada, nii et nad omavahel vastuollu ei satuks.³³ Ent Kanti-uurijad on täheldanud, et loogika loengute käsikirjas on sageli raske, kui mitte võimatu kindlaks teha, kus on jutt just formaalsest ehk üldisest, kus aga transtsendentaalsest loogikast.³⁴

Õppides aastail 1783–1785 Halle ülikoolis teoloogiat, käis Jäsche kuulamas ka filosoofiaprofessori Johann August Eberhardi loogika- ja metafüüsikaloenguid, mida too kandis ette nendesamade Meieri ja Baumgarteni õpikute põhjal³⁵, mis Kantki. Ühtlasi peab Jäsche oma lühikeses elulookirjelduses vajalikuks mainida, et huvi loogika vastu tekkis tal juba gümnaasiumi ajal: ta uuris iseseisvalt Wolffi loogikakompendiumi.³⁶ Need asjaolud seletavad justkui mõneti, miks Kant usaldas loogika- ja metafüüsikaloengute üllitamise just Jäschele. Ent nõutav oli ka Kanti enese filosoofia põhjalik tundmine.

Kanti “Loogika” eessõna septembrist 1800 alustab Jäsche mõttega: “See oli juba poolteise aasta eest, kui Kant tegi mulle ülesandeks tema loogikat, nii nagu ta seda avalikes loenguis oma kuulajatele ette kandis, trükkis avaldamise tarvis läbi töötada ning see siis õppekäsiraamatuna (*kompendiöses Handbuch*) publikule üle anda. Seetarvis sain ma talt tema omaenda käsikirja, mida ta oli kasutanud oma loenguis, koos erilise, minule austava usaldusavaldusega, et mina, tundes ülepea tema süsteemi põhimõtteid, taipan ka siin kergelt tema ideedekäiku ning ei moonuta ega võltsi tema mõtteid, vaid esitan nad nõutavas selguses ja kindluses ning ühtlasi kohases järjestuses.”³⁷

Eessõnas rõhutab Jäsche, et ta püüdis võimalikult paremini ja täpsemalt täita Kanti lootusi ja ülesannet. Ent samas pretendeerib ta oma osale Kanti "Loogikas": "[...] kõik, mis puutub esitusse – vormi ja teostusse, mõtete kujutamisse ja järjestusse – on osalt minu arvele pandav."³⁸ Jäsche osa seisnes juba kas või selles, et ta pidi tegema piiratud valiku Kanti 3488 märkuse ja mõttekatke (nüü on neid nummerdanud Erich Adickes Kanti loogikaloengute käsikirja täielikus äratrükis) hulgast. Jäsche märgistas need fragmendid Kanti käsikirjas tähtede ja numbritega, luues nõnda nende fragmentide järgnevuse, mida kavatses kompendiumisse panna. Kanti loogikaloengute täieliku äratrüki ligi 900 leheküljest moodustab Jäsche poolt kompendiumina avaldatu umbes 50.³⁹ Ja hoolimata sellest, et Jäsche pretendeeris vaid välise vormistaja osale, sai tast tahtmatult ka Kanti loogikaloengute esmaeditsiooni sisuline kujundaja.

Alati võib küsida, miks Jäsche valis just Kanti selle ja mitte mõne teise mõttekatke. Missugused olid Jäsche valiku kriteeriumid? Probleemi teravdab eriti see, et Kanti poolt Meieri kompendiumisse tehtud märkused ja täiendused pärinevad aastaist 1765–1796, s.t. Kanti filosoofilise arengu eri perioodidest, nii kriitikaelsest kui ka kriitilisest.

Valikus ei suutnudki Jäsche olla alati järjekindel ning vältida vastuoksusi ning segadust – kohati reprodutseeris Jäsche kompendiumis üksteisele vastu käivaid eri perioodidest pärinevaid fragmente või kasutas väiteid, millest Kant ise oli mõnes oma teises teoses lahti ütelnud.

Niisugune ebajärjekindlus ilmneb näiteks seal, kus kompendiumis käsitletakse esteetika ja loogika vahekorda: "Selle poolest, et loogika on võetav teadusena *a priori* või doktriinina aru kaanoni ja mõistusekasutuse jaoks, erineb ta oluliselt esteetikast kui paljast maitsekriitikast [...] Esteetika nimelt kätkeb tunnetuse kooskõla reeglid meelelisuse seadustega [...] Esteetikas [...] pole reegleid *a priori*, mis piisavalt määratleksid otsustuse, nagu loogikas, vaid ta saab oma reeglid *a posteriori* [...]".⁴⁰ See lõik leiab Kanti loengukonspektis kinnitust mõttekatketega nr. 1579: "Esteetika toimib kriitikana, sest et printsiibid on *a posteriori* saadud [...]"⁴¹, ja nr. 1584: "Teadus aru üldistest reeglitest: loogika. Teadus meelelisuse üldistest reeglitest: esteetika."⁴² Ka teoses "Kritik der reinen Vernunft" väidab Kant, et esteetika printsiibid põhinevad empiirilistel printsiipidel, mitte aga apriorsetel.⁴³ Kuid 1780. aastate teisel poolel muudab Kant oma seisukohta: "Maitseotsustus rajaneb *a priori* alustel."⁴⁴ Jääb arusaamatuks, miks Jäsche Kanti vana seisukoha kompendiumisse võttis.

Vasturääkivusi on ka kompendiumi enese piires: näiteks § 60 märkus 2 ning § 75 märkused 1 ja 2. §-s 60 liigitatakse mõistusjäreldu sed kategoorilisteks, hüpoteetilisteks ja disjunktiiivseteks ning märkus 2 lisab, et "kõik need kolm liiki on samavõrd õigete, kuid üksteisest

samavõrd oluliselt erinevate mõistuse funktsioonide produktid”.⁴⁵ §-s 75, märkustes 1 ja 2 aga tõestatakse, et hüpoteetiline järeldus ei ole mõistusjäreldus.⁴⁶ § 75 tugineb refleksioonidele nr. 3263–3265⁴⁷ aastaist 1760/70⁴⁸, § 60 refleksioonile nr. 3199⁴⁹ 1770-ndate lõpust või 80-ndatest⁵⁰. § 60 leiab kinnitust ka teose “Kritik der reinen Vernunft” peatükis “Vom logischen Gebrauch der Vernunft”.⁵¹

Meieri loogikakäsituse mõjust kompendiumile annab ilmekalt tunnistust § 17 – “Otsustuse-üldse seletus. Otsustus on eri ettekujutuste teadvuse ühtsuse ettekujutus või nende vahekorra ettekujutus, kuivõrd nad moodustavad mõiste.”⁵² Määratluse teine osa pärineb Meierilt, kesjuures see on vastuolus Kanti vastava seisukohaga teoses “Kritik der reinen Vernunft”: “Ma pole ealeski rahuldunud seletustega, mida loogikud annavad otsustuse-üldse kohta; see on, nagu nad ütlevad, ettekujutus vahekorra kahe mõiste vahel.”⁵³ Sellist määratlust võivat äärmisel juhul kasutada vaid kategoorilise otsustuse kohta. Võibolla säilitas Jäsche selle määratluse teise poole seepärast, et siin on tegemist formaalse loogika kompendiumiga, aga ülaltsiteeritud seisukoht pärineb teose “Kritik der reinen Vernunft” osast, kus on jutt transtsendentaalsest loogikast.

Kohati pole Jäsche Kanti käekirjast õieti aru saanud, nagu näiteks § 84 märkuse 1 viimases lõigus, mis algab kompendiumis nii: “Järeldades analoogia järgi ei ole [minu sõrendus – *E.P.*] nõutav aluse identiteet (*per ratio*).”⁵⁴ Erich Adickesi arvates ei saa Kanti käsikirjast mitte mingil juhul välja lugeda eitust – “ei” (*nicht*), vaid hoopiski “ainult” (*nur*) või “alati” (*immer*).⁵⁵

Omaette lapsuseks on näide § 9 märkuses: “Nii on nt. mõiste inimene mõiste hobune suhtes kõrgem, mõiste loom suhtes aga madalam.”⁵⁶ Niisugust näidet ei õnnestunud mul leida Kanti loogikaloengute täielikus äratrükis. Kompendiumi järgnevates väljaannetes on sõna *hobune* loogikaspetsialistide ettepanekul asendatud sõnaga *neeger*.⁵⁷ See on sisuliselt õige parandus. Ent ometigi jääb arusaamatuks, kust on võetud *neeger* (mõne tudengi konspektist?) ning kust ikkagi pärineb Jäsche *hobune*.

Ülalesitatud näited ehk oleksid kõige tüüpilisemad Jäsche eksi-tused kompendiumi koostamisel. Nad pole mitte ainult vormilised, vaid neil on sisuline tähendus.

Paljudes Kanti-uurijates tekitab nõutust Jäsche mõningane ebajärjekindlus ja ebatäpsus Kanti käsikirja töötlemisel. Mõned neist koguni keelduvad seda publikatsiooni Kanti teoste hulka arvamast.⁵⁸ Osa uurijate arvates ei tule see kompendium Kanti loogikakäsitluse uurimisel üldse arvesse.⁵⁹ Ent enne kui rutata maha tegema Jäsche tööd Kanti loogikaloengute kallal, peaks meenutama, et tollal oli arusaam sellest, mis on üks teaduslik tekstiväljaanne.

mõneti teistsugune kui praegu. Pealegi polnud Jäsche ülesandeks kogu loengukäsikirja avaldamine, vaid lühikese käsiraamatu kokkupanek. Üheltpoolt see seletab ja õigustab Jäsche lähenemisviisi Kanti märkmete, ent teiselt poolt, nagu juba korduvalt märgitud, tegi see töö raskemaks ja vastutusrikkamaks ning eksimise kergemaks.

Käsitades Kanti loogikaloengute 1800. aasta editsiooni kui tervikut, ei tohiks mööda minna Jäsche kirjutatud eessõnast sellele. Selle eessõna võiks tinglikult jagada kaheks. Esimeses pooles kirjeldab Jäsche, kuidas ta sai Kantilt loogikaloengute käsikirja koos ülesandega publitseerida see õpikuna (seda on eespool juba vaadeldud) ning ühtlasi põhjendab peatükkide ja paragrahvide proportsioone ja paigutust. Eessõna teises osas aga kaitseb ta oma arusaama kohaselt Kanti seisukohta, et formaalne loogika on eraldi- ja iseseisev, iseendal põhinev teadus, Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Wilhelm Joseph Schellingi ja Christoph Gottfried Bardili rünnakute eest. Seejuures ei olevat ta mõne uurija arvates esinenud kuigi kindlalt, püüdes pigem Kanti välja vabandada, tagada tema loogikakäsitlusele suhteline õigus.⁶⁰

Siit peaks ilmnema ka see, kuidas Jäsche üldse mõistis Kanti loogikakäsitlust. See võis mõjuda compendiumi koostamisel Kanti mõttefragmentide seast valikut tehes.

Töenäoliselt ajendas Jäschet eessõna seda osa kirjutama C.B. Bardili raamat "Grundriss der Ersten Logik, gereinigt von den Irrthümern bisheriger Logiken überhaupt, der Kantischen insbesondere. Keine Kritik, sondern eine Medicina mentis, brauchbar hauptsächlich für Deutschlands Kritische Philosophie", kus üsna brutaalses vormis rünnatakse Kanti.⁶¹ Karl Rosenkranz märgib, et see tekitas filosoofilises publikus üldise müruli.⁶² Seega on ka selatatav, et Jäsche alustas eessõnas poleemikat Bardiliga. Veidi hiljem lülitasid sellesse poleemikasse ka Fichte, Schelling ja Hegel.⁶³

Bardili süüdistas Kanti loogika lahutamises metafüüsikast, loogika psühholoogiseerimises. Bardili väitis, et loogikat pole olemas ilma metafüüsikata. Mõtlemine ei ole mitte puhtsubjektiivne formaalne tegevus, millel puudub igasugune sisu. Mõtlemine on olemine, mis peab olema mõeldav.⁶⁴ Nagu Kantil, nii vajab ka Bardilil mõtlemine sisu või asja. Ent Bardili järgi peab see asi mõtlemise käigus hävine- ma, sest vastasel korral pole seda lihtsalt võimalik mõelda. Bardili arvates ei tähenda Kanti loogika apriorsus tegelikkuses ei midagi muud kui varjatud subjektivismi ja psühholoogismi transtsendentaalse apertseptsiooni põhjendamisel.⁶⁵ Tõrjudes Bardilit väidab Jäsche, et Bardili pretensioon uudsusele loogikas ja filosoofias on alusetu, sest loogika apriorsust arvustades lähtub Bardili nagu varem juba Fichte ja Schelling samasuse ja vastuolu printsüübist mõtlemises.⁶⁶

Kantist võib tõesti niimoodi aru saada, et loogika seadused on

a priori antud ning neid ei ole vaja veel millestki muust tuletada ega põhjendada. Ent just see aprioorsusele rõhumine, nagu juba ülal osutatud, ei sobi Fichte ja Schellingi loogikakäsitletustega. Fichte seisukoht oli: "Teadusõpetus peaks [...] määrama kõigile teadustele nende vormi. Ent üks teine teadus nimega loogika on samade taotlustega meie teele ette astunud."⁶⁷ Või: "[...] teadusõpetust ei tingi ega määra loogika, vaid teadusõpetus tingib ja määrab loogika."⁶⁸ Fichte tuletas oma teadusõpetuse absoluutsest minast, millest omakorda tuletas loogika põhilause ehk samasuselause: $A = A$.⁶⁹ Ka Schelling leidis, et "[...] selle argumendi valeks eelduseks on loogika tingimatus. s.t. tuletamatus ühestki kõrgemast alusest. [...] loogika saab ülepea tekkida ainult abstraktsiooni kaudu [...] teadmise kõrgemast põhimõttest."⁷⁰ Nüisuguseks filosoofia aluseks oli Schellingil süntees, s.t. sisu ja vormi vastastikune tingitus.⁷¹

Olles osutanud Fichte ja Schellingi nimetatud seisukohtadele, küsis Jäsche: "[...] kas on üldse olemas kogu tunnetuse ja teaduse absoluutselt esimene printsiip; kas see on võimalik ning kas seda saab avastada?"⁷²

Tõepoolest, transtsendentaalne apertsepsioon jääb Kantil põhjendamata, kuid see ei tähenda, et ta seda üldse ei taotlenud. Vajadust transtsendentaalset apertsepsiooni põhjendada tunnetasid Fichte, Schelling ja Bardili ning pakkusid välja oma lahendused. Kuid Jäsche ei tahtnud neid lahendusi pädevaks pidada. Näib, et ta ei arvanud tarvilikuks transtsendentaalset apertsepsiooni põhjendada.

Omaenda küsimusele Jäsche õigupoolest ei vastagi, vaid leiab: "[...] mis olemuslikku puutub, siis oma valdkonna piires jääb loogika igal juhul muutumatuks; ning transtsendentaalsel küsimusel – kas loogilisi lauseid on võimalik ja vaja veel mõnest kõrgemast printsiibist tuletada – saab loogikale ja tema seaduste kehtivusele ja evidentsile olla nii vähe mõju, nagu matemaatikale oma teadusliku sisu suhtes on transtsendentaalsel ülesandel: kuidas on sünteetilised otsustused *a priori* matemaatikas võimalikud?"⁷³ Jäsche järeldas, et loogikul pole mingit pistmist transtsendentaalsete probleemidega, et loogik võib "oma teaduse piires [...] oma teekonda rahulikult ja kindlalt jätkata, tarvitsemata muret tunda tema sfäärist väljapoole jäävate transtsendentaalfilosoofide küsimuse pärast."⁷⁴

Jäsche arvates tabasid Bardili, Fichte, Schellingi etteheited eelkõige Kanti kui transtsendentaalfilosoofi ja metafüüsikut, ent mitte kui loogikut.⁷⁵ Kanti kui transtsendentaalfilosoofi Jäsche kaitsta aga ei kavatsenud. Kui oponendid käsitasid transtsendentaalset ja formaalset loogikat teatud ühtsuses, siis Jäsche eitas igasugust seost nende vahel. Ent ometi oli Kantil see seos olemas.

Jäsche oli eessõnas tagasihoidlik ega tajunudki seda ahvatlust, milleks on vajadus tuletada üldises puhtas loogikas käsitletavaid

mõtlemisvõimet ja mõtlemisseadusi eneseteadvuse transtsendentaalse ühtsuse spontaansusest, millele siiski juhatab Kanti transtsendentaalse loogika idee ja selle täideviimine transtsendentaalse analüütika puhaste arumõistete (kategoriate) deduktsioonis. Jäsche peab need lahus, jättes Kanti käsikirjas tähele panemata need refleksioonid, mis selliseid – mõistagi problemaatilisi – seoseid kätkevad. Pealegi on mõtlemisvormide lõpetatud käsitlusena pärandatud loogika oluline alustugi Kanti puhta aru süsteemis, nii otsustuste lähtena puhaste arumõistete leidmisel kui ka süllogismiõpetusena puhta mõistuse ideede süsteemi liigenduses. Osalt – Jacobi toonitatusena – on aruvormide lõplikkus asja iseendas kui ülemeelise, tingimatu ja absoluutse tunnetamatuse aluseks ning pole juhus, et loogika vaid formaalse, s.o. igasugusest esemelisusest abstraheruva käsitluse vastased Fichte, Schelling, Hegel on ühtlasi ka asja iseendas tunnetamise vastased. “Aru ja mõistuse kaanonina” eeldab formaalne loogika sõltumatuid asju nii nähtuste kui asjade endina, ent ümberpöörduvalt veel enamgi asjadest sõltumatut eneseteadvuse transtsendentaalse (algupärase) ühtsuse spontaansust.

See, kuidas Jäsche oma eessõnas käsitas Kanti loogikat, näib mõneti olevat ta üks varajasi vihjeid oma hilisemale Kanti filosoofia käsitlusviisile tervikuna ning viimasele rajatud Fichte, Schellingi ja Hegeli ning üldse kogu filosoofia ajaloo esitusele panteismi kriitikana oma põhiteoses “Der Pantheismus”.⁷⁶

Tundub, et oma Kanti loogikaloengute väljaandega valmistas Jäsche kaasaegseile pettunuse. Igal juhul olid hinnangud kriitilised. Kanti õpetuse pooldaja F. Bouterwek nentis: “Ootus, mida õigustas selle raamatu pealkiri, ei saanud küll ühegi lugeja puhul täituda.”⁷⁷ Ja selles ei süüdistatud mitte Kanti, vaid just Jäschet. Leiti koguni, et kui lähtuda publikatsiooni pealkirjast ning Jäsche lubadustest selle eessõnas, siis on tegemist pettusega.⁷⁸ Kõige paremini iseloomustab kujunenud olukorda Jäsche kolleegi Rinki pilhtimus: “[...] ma sain aga oma sõbra Jäsche toimetatud Kanti loogika avalikest hinnanguist aru, et meie õpetaja teoseid tahetakse meelsamini saada nende täies algupäras [...]”⁷⁹

Sääraste reageeringute põhjuseks võis kas või osaliselt olla see, et kompendiumist loodeti nii sisult kui vormilt uut “Puhta mõistuse kriitikat” või midagi lähedastki. Seda justkui ette aimates hoiatas Jäsche, et kompendiumist seda nii-öelda “Puhta mõistuse kriitika” Kanti pole siiski mõtet otsida, kuigi ka loogika-Kant on oma põhi-joontes kätketud nimetatud teosesse.⁸⁰

Tagatipuks puhkes seoses Kanti loengute väljaandmisega skandaal. Selle põhjustas Hamburgi raamatukaupmehe G. Vollmeri tegevus. Asjaosalised olid eelkõige Vollmer ja Rink, ent kaudselt ka Jäsche. Rinki sõnul olevat Vollmer 1797. aastal pakkunud Kanti-

le "tohutut" honorari õiguse eest publitseerida tema teoseid. Kant ütles Vollmerile ära.⁸¹ Ent pärast seda, kui Kant oli oma käsikirjad Jäschele ja Rinkile üle andnud, tekkis viimastel tihe läbikäimine Vollmeriga. Nii näiteks märkis Rink 20. juunil 1800 kirjas Vollmerile seoses Kanti käsikirjade avaldamisega: "Kui te nõustute käesoleva kontrakti tingimustega, siis annab Jäsche Teile hiljemalt mihklipäeval aastal 1802 üle Kanti metafüüsika."⁸² Kanti "Loogika" eessõnas lubas Jäsche võimalikult kiiremini avaldada Kanti metafüüsikaloengud.⁸³ Ent seejärel läksid Rink ja Vollmer tülli.⁸⁴ Vollmer hakkas enne Rinki välja andma Kanti füüsilise geograafia loenguid. Aastal 1801 ähvardas Vollmer avalikult uuesti editeerida Kanti loogikaloengud.⁸⁵ Vollmeri publikatsioonid põhinesid vaid tudengite üleskirjutusel Kanti loenguist. Vollmer väitis, et "siiani Kanti nime all ilmunud õigusõpetustes ja loogikais on raske leida midagi kantilikku."⁸⁶ 29. mail 1801 tegi Kant avaliku avalduse, kus ta lükkas tagasi kõik Vollmeri väited, et "justkui poleks hr. mag. Jäsche avaldatud loogika minu oma ning ilmus ilma minu loata".⁸⁷ See on ainus praegu teadaolev Kanti seisukohavõtt seoses "Loogika" publitseerimisega. Seda seisukohavõttu on käsitatud puhtformaalsena, mis ei puuduta üldse sisulisi probleeme.⁸⁸ Tundub, et tsiteeritud lõik ainuüksi ei võimalda seda siiski nii üheselt otsustada. Ent on ilmne, et Kant ei vaadanud Jäsche ettevalmistatud käsikirja enne trükkiminekut läbi. Vastasel korral poleks Jäsche seda oma eessõnas mainimata jätnud. See oleks ju olnud editsiooni autentsuse märgiks.

Jäsche kätte läks ka Kanti metafüüsikaloengute käsikiri. Seda oli Jäsche juba kasutanud Herderi rünnakute tõrjumiseks. Rinki vahendusel pidas Jäsche Vollmeriga läbirääkimisi publitseerimise üle. Loogikakompendiumi eessõnas väljastas Jäsche vekslit, lubades, et avaldab enda käes oleva Kanti metafüüsika käsikirja niipea, kui selleks mahti saab. 1802. aastaks oli Heinsiuse raamatuleksikon Jäsche Kanti-metafüüsikaloengute ilmumise välja kuulutanud – hinnaks kaks riigitaalrit.⁸⁹

Ent lubatud metafüüsikaloengud jäid ilmunuta. Võib arvata, et olulist mõju avaldas siin loogikakompendiumi mahategev kritika. Ja pealegi kujunes Kanti käsikirjade väljaandmine Vollmeri tegevuse tõttu, mis Rinki vastu suunatuna riivas ka Jäschet, lõppkokkuvõttes üsnagi skandaalseks ettevõtmiseks. Sellest annab tunnistust Rinki kaeblemine Kanti pedagoogikaloengute editsiooni eessõnas aastal 1803: "Pärast alatuid rünnakuid, mida raamatukaupmees Vollmer endale lubas minu Kanti füüsilise geograafia väljaande vastu, ei saa niisuguste käsikirjade väljaandmine minu jaoks enam meeldiv tegevus olla. Kuna ma saan selletagi oma sugugi mitte kitsal tegevusväljal rahulikult, rahuldunult ja tegusalt elada, miks pean ma siis end seadma soovimatute väljakutsete ja ebaõiglaste hinnangute lä-

bi pilkealuseks?”⁹⁰ Rinki Kanti pedagoogikaloengute editatsioon jäigi viimaseks Jäsche-Rinki projekti väljaandeks. Projekti katkemisele aitas ilmselt kaasa ka Kanti surm aastal 1804.

1821 ilmusid trükkis kameralist K.H. Pölitzi toimetatud Kanti metafüüsikaloengud, mis põhinesid aga kuulajate ülestähendustel.⁹¹ Sellega on tõenäoliselt seotud ka Jäsche avaldus, kus ta selgitas lubatud metafüüsikaloengute ilmumatajäämist: “[...] raamat [Kanti metafüüsikaloengud – *E.P.*] pole ealeski ilmunud, sest käsikirja lähemal vaatlemisel selgus, et oluline sisaldub juba kriitilistes teostes. Pealegi seisnes Kanti käsikiri vaid selgitavates ja kriitilistes märkustes Baumgarteni metafüüsika juurde.”⁹²

1817 oli seesama Pölitz juba avaldanud Kanti filosoofilise religiooniõpetuse loengutel tehtud ülestähendused. Ta märgib, et väljaanne võeti publiku poolt hästi vastu ning et see innustas teda ka Jäsche poolt editeerimata jäänud Kanti metafüüsikaloenguid trükki toimetama.⁹³ See näitab, et huvi Kanti loengute väljaannete vastu oli olemas ning et Jäsche loobumises on siiski ka küllalt palju subjektiivset, ta isiksusest tulenevat.

Pölitz rõhutab, et mõlemas väljaandes hoidus ta omapoolsete muudatuste tegemisest.⁹⁴ See erineb mõneti Jäsche ja Rinki tekstiüllitamise printsiipidest – nemad sekkusid enam Kanti teksti; kuid ka nende allikad olid teistsugused – ikkagi Kanti enese käsikirjad.

Tulles korra tagasi kogumiku “Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion” ning Rinki ja Jäsche kindla lubaduse juurde välja anda Kanti loengute käsikirju, sealhulgas ka Kanti metafüüsika paljastamaks Herderi “plagiaati”,⁹⁵ tuleks ikkagi veel pöörduda Jäsche (ja Rinki) üllitusprintsiipide ja eesmärkide järele. Nimelt on asi selles, et Herderi “plagiaadi” paljastamiseks oleks Jäsche pidanud avaldama kogu Kanti metafüüsika käsikirja, s.t. ka need osad ja mõttekäigud, mis pärinesid kriitikaelselt Kantilt ning olid vastuolus kriitilise filosoofiaga. Sest Herderi “plagiaat” seisnes Jäsche järgi selles, et too püüdis “ uut Kanti vana Kantiga ” ümber lükata, s.t. põhistas oma Kanti-kriitikat kriitikaelse Kanti õpetusega,⁹⁶ kelle loenguid ta oli 1770-ndate keskpaiku külastanud. Niisiis: Jäsche oleks pidanud avaldama hulgaliselt varase Kanti mõttekatkeid. Ent niisugune publikatsioon ei oleks saanud olla õppe- või käsiraamat, nagu tahtis olla “Loogika”.

Kanti loengute käsikirjad kerkisid taas päevakorda seoses Kanti kogutud teoste esimese väljaande ettevalmistamisega. 1838 edastas Carl Morgenstern väljaandjaile Jäsche ekspert hinnangu metafüüsikaloengute kohta: “[...] nendest kirjapandud märkustest ei sobi enam mitte midagi avalikuks teatavakstegemiseks.”⁹⁷

Kuidas siis hinnata Jäsche tegevust Kanti käsikirjade publitseerimisel? Võib väita, et Jäschel (ja ka Rinkil) jäi täitmata see

Kanti käsikirjade editeerimise programm, mis kuulutati välja 1800. aasta esimesel poolel kogumiku "Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion" eessõnas. Jäsche jäid trükki toimetamata korduvalt lubatud Kanti-metafüüsikaloengud. Trükis ilmunud loogikaloengud said enamasti mahategeva hinnangu osaliseks. Jäsche halvustamine selles suhtes pole lakanud tänapäevani. Tundub, et kui Jäsche kaasaegsete valdavalt negatiivse, seejuures paljuski emotsionaalse reageeringu põhjuseks oli see, et ilmunud loogikaloengud lihtsalt ei vastanud filosoofiahuvilise publikumi lootustele ja ootustele, siis tänapäeval on kaalukamate hinnangute aluseks kompendiumi võrdlus Kanti algupärase käsikirjaga, mis kuni 20. sajandi alguseni jäi uurijaile tegelikult kättesaamatuks. Hinnangud on täiesti vastandlikud: Jäschet hoolimatult mahategevaist⁹⁸ kuni teda kaitsvateni⁹⁹. Ent kõigest hoolimata on Jäsche toimetatud editsiooni hiljem korduvalt välja antud¹⁰⁰, isegi tõlgitud¹⁰¹ ning julgelt kasutatud Kanti filosoofia interpreteerimisel¹⁰².

On tähelepanuväärne, et esimese suurema Kanti teoste väljaande alustajate seas oli hegeliaane ning et Kanti koolkond, vahetute jüngerite ja pooldajate agressiivne, Kanti filosoofia õigsuses dogmaatiliselt veendunud ning selle nimel võitlusvalmis põlvkond ei saanud sellega hakkama. Kui võrrelda teiste olulisemate "iaanidega", torkab see eriti silma: Fichte, Schellingi, Hegeli vahetud järgijad ja järglased jõudsid ise oma meistrite ulatuslike teostekogude väljaanneteni.

Lõpetuseks sõandaks ehk öelda: Immanuel Kanti loogikaloengute publikatsioon oli Gottlob Benjamin Jäsche kui kantiaani ühtsuse suurim saavutus kui ka suurim ebaõnnestumine.

KIRJANDUS. MÄRKUSED

- ¹ K. Vorländer. Einleitung des Herausgebers // I. Kant. Metaphysik der Sitten. Herausgegeben von K. Vorländer. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1919. S. XXI–XXIV.
- ² I. Kant. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. Königsberg: Bey Friedrich Nicolovius, 1798. S. XIII–XIV. "Anthropologie" ilmus tiraaziga 2000. Ühelgi Kanti teosel enne seda polnud nii suurt tiraazi.
- ³ I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. Königsberg: Bey Friedrich Nicolovius, 1800.
- ⁴ I. Kant. Physische Geographie. Auf Verlangen des Verfassers aus seiner Handschrift herausgegeben und zum Theil bearbeitet von F.T. Rink (1802) // Immanuel Kant's Sämmtliche Werke. Herausgegeben von G. Hartenstein. Leipzig: Leopold Voss, 1868. Bd. 8. S. 145–435.
- ⁵ I. Kant. Über Pädagogik. Herausgegeben von F.T. Rink. Königsberg: Bey Friedrich Nicolovius, 1803.

- 6 **I. Kant.** *Physische Geographie.* Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1801–1805. Bd. 1–4.
- 7 **I. Kant.** *Vorlesungen über die philosophische Religionslehre.* Leipzig: Bei Carl Friedrich Franz, 1817.
- 8 **I. Kant.** *Vorlesungen über die Metaphysik.* Zum Drucke befördert von dem Herausgeber der Kantischen Vorlesungen über die philosophische Religionslehre. Erfurt: In der Keyzerschen Buchhandlung, 1821.
- 9 **G. Lehmann.** *Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants.* Berlin, 1969. S. 69.
- 10 **B. Erdmann.** *Zur Geschichte des Textes // I. Kant. Reflexionen Kants zur Anthropologie.* Herausgegeben von B. Erdmann. Leipzig: Fues's Verlag, 1882. S. 8.
- 11 **I. Kant.** *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht.* S. XIII–XIV.
- 12 **J.G. Herder.** *Verstand und Erfahrung, Vernunft und Sprache: Eine Metacritik zur Kritik der reinen Vernunft.* Leipzig: Bey Johann Friedrich Hartknoch, 1799. Bd. 1–2; **B. Erdmann.** *Zur Geschichte des Textes.* S. 9.
- 13 **Mancherley** zur Geschichte der Metacritischen Invasion. Königsberg: Bey Friedrich Nicolovius, 1800.
- 14 **F.T. Rink.** *Vorrede // Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion.* S. XIX–XX.
- 15 **G.B. Jäsche.** *Ueber die drey Grundvesten des modernen Empirismus einer phantasierender Vernunft, Raum, Zeit und Kraft // Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion.* S. 64.
- 16 **K. Vorländer.** *Immanuel Kant: Der Mann und das Werk.* Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1924. Bd. 2. S. 58.
- 17 **G.B. Jäsche.** *Vorrede // I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen.* Herausgegeben von G.B. Jäsche. Königsberg: Nicolovius 1800. S. VII–VIII.
- 18 **I. Kant.** *Kritik der reinen Vernunft.* Herausgegeben von K. Vorländer – Halle: Verlag von Otto Hendel, 1899. S. VIII.
- 19 **Sealsamas.** S. 76B.
- 20 **Sealsamas.**
- 21 **Sealsamas.** S. 77B.
- 22 **Sealsamas.**
- 23 **Sealsamas.** S. IX.
- 24 **Sealsamas.** S. 78B.
- 25 **Sealsamas.** S. 80B.
- 26 **Sealsamas.** S. 81B.
- 27 **I. Kant.** *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen.* S. 10.
- 28 **I. Kant.** *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen.* Herausgegeben von G.B. Jäsche // *Immanuel Kant's Sämmtliche Werke.* Herausgegeben von G. Hartenstein. Leipzig: Leopold Voss, 1868. Bd. 8. S. 16; **I. Kant.** *Ein Handbuch zu Vorlesungen.* Herausgegeben von G.B. Jäsche. Erläutert von J.H.v. Kirchmann. Berlin: Verlag von L. Heinmann, 1868. S. 17. (*Philosophische Bibliothek.* Bd. 23.); **I. Kant.** *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen.* Zuerst herausgegeben von G.B. Jäsche. Neu herausgegeben von W. Kinkel. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1920. S. 17.

- 29 Vt. ka: П.С. Попов. История логики нового времени. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1960. С. 147–150.
- 30 I. Kant. Logik // Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1924. (Kant's handschriftlicher Nachlass. Bd. 3.) S. 28, 36, 46.
- 31 Sealsamas. S. 36.
- 32 I. Kant. Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 9.
- 33 Vt. näit. sealsamas. S. 7, 9–10.
- 34 П.С. Попов. История логики нового времени. С. 153.
- 35 K. Morgenstern. Dr. Gottlob Benjamin Jäsche: Kathedervortrag. Dorpat: Bei H. Laakmann; Leipzig: E. Kummer, 1843. S. 17; G.B. Jäsche. Kurze Skizze meiner Lebensgeschichte. 1817–1828. S. 15. (Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (KHO), Mrg. DLXXIX.)
- 36 K. Morgenstern. Dr. Gottlob Benjamin Jäsche. S. 13; G.B. Jäsche. Kurze Skizze meiner Lebensgeschichte. S. 9.
- 37 G.B. Jäsche. Vorrede. S. V–VI.
- 38 Sealsamas. S. VI.
- 39 E. Adickes. Vorwort // I. Kant. Logik. Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. (Kant's handschriftlicher Nachlass. Bd. 3.) Bd. 26. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1924. S. VI–VII.
- 40 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 8.
- 41 I. Kant. Logik // Kant's handschriftlicher Nachlass. S. 19.
- 42 Sealsamas. S. 25.
- 43 I. Kant. Kritik der reinen Vernunft. Halle, 1988. S. 35A.
- 44 I. Kant. Kritik der Urteilskraft. Leipzig, 1922. S. 36.
- 45 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 191.
- 46 Sealsamas. S. 201–202.
- 47 I. Kant. Logik // Kant's handschriftlicher Nachlass. S. 746–747.
- 48 K. Reich. Die Vollständigkeit der kantischen Urteilsafel. Berlin, 1932. S. 23.
- 49 I. Kant. Logik // Kant's handschriftlicher Nachlass. S. 708.
- 50 K. Reich. Die Vollständigkeit der kantischen Urteilsafel. S. 23.
- 51 I. Kant. Kritik der reinen Vernunft. S. 359–362B.
- 52 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 156.
- 53 I. Kant. Logik // Kant's handschriftlicher Nachlass. S. 624.
- 54 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 207–208.
- 55 I. Kant. Logik // Kant's handschriftlicher Nachlass. S. 766.
- 56 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. S. 149.
- 57 I. Kant. Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. Zuerst herausgegeben von G.B. Jäsche. Neu herausgegeben von W. Kinkel. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1920. S. 105.; B. Erdmann. Die formale Logik Kants // Göttingische gelehrte Anzeigen. 1880. Bd. 1. S. 616; H. Spitzer. Zwei textkritische Miscellen // Kant-Studien. 1902. Bd. 7. S. 475.

- 58 **G. Lehmann.** Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants. Berlin, 1969. S. 70.
- 59 **R. Stuhlmann-Laeisz.** Kants Logik: Eine Interpretation. Berlin, New York, 1976. S. 3.
- 60 **J.H. Kirchmann.** Erläuterungen zur Kant's Logik. Berlin: Verlag von L. Heinmann, 1872. S. 4; **F. Medicus.** Kant und die gegenwärtige Aufgabe der Logik // Kant-Studien. 1907, Bd. 12, S. 50.
- 61 **K. Rosenkranz.** Geschichte der Kant'schen Philosophie (1840). Berlin: Akademie-Verlag, 1987. S. 324, 347.
- 62 Sealsamas.
- 63 Sealsamas. S. 348–349.
- 64 Sealsamas. S. 346.
- 65 Sealsamas.
- 66 **G.B. Jäsche.** Vorrede. S. XXII, XVI.
- 67 **J.G. Fichte.** Ueber die Begriff der Wissenschaftslehre. Weimar: Im Verlag des Industrie-Comptoirs, 1794. S. 33.
- 68 Sealsamas. S. 47.
- 69 **J.G. Fichte.** Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre. Leipzig: Bei Christian Ernst Gabler, 1794. S. 13–14.
- 70 **F.W.J. Schelling.** System des transscendentalen Idealismus. Tübingen: In der J.G. Cotta'schen Buchhandlung, 1800. S. 36.
- 71 Sealsamas. S. 35.
- 72 **G.B. Jäsche.** Vorrede. S. XVI.
- 73 Sealsamas. S. XIX.
- 74 Sealsamas. S. XIX.
- 75 Sealsamas. S. XXIII.
- 76 **G.B. Jäsche.** Der Pantheismus nach seinen verschiedenen Hauptformen, seinem Ursprung und Fortgange, seinem speculativen und praktischen Werth und Gestalt: Ein Beitrag zur Geschichte und Kritik dieser Lehre in alter und neuer Philosophie. Bd. I–III. Berlin: Bei G. Reimer, 1826, 1828, 1832. Jäsche puudutas Kanti loogikakäsitlust kirjasõnas veelkord seoses schellingiaan J. Schadi 1812. aastal Harkovis ilmunud raamatuga "Logicam puram et applicatam complectens". Nagu juba 1800. aastal, nõudis Jäsche ka nüüd Kantile osutades transsendentaalse ja üldise ehk formaalse loogika ranget lahusust. (Vt.: **G.B. Jäsche.** Ueber ein neues Krypto-Identitätssystem in der Form einer durch Logik versuchten Begründung der Philosophie // Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. Herausgegeben von K. Morgenstern. Dorpat: Bey J.C. Schünmann; Leipzig: Bey P.G. Kummer, 1817. Jhrg. 1816. Bd. 3, H. 1. S. 4–5.)
- 77 [**F. Bouterwek**] Ueber: Immanuel Kants Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. Königsberg, 1800 // Göttingische Anzeigen. 1801. Bd. 2, Stück 81. S. 803.
- 78 Sealsamas. S. 803–804.
- 79 **F.T. Rink.** Vorrede // Immanuel Kant's physische Geographie. (Immanuel Kant's sämmtliche Werke. Leipzig: Leopold Voss, 1868. S. 148. Herausgegeben von G. Hartenstein. Bd. 8.)
- 80 **G.B. Jäsche.** Vorrede. S. XI.

- 81 **K. Vorländer.** Immanuel Kant. Bd. 2, S. 87–88.
- 82 **F.T. Rink.** Brief an G. Vollmer // **G. Vollmer.** Aktenstücke: Immanuel Kant's physische Geographie. Herausgegeben von G. Vollmer. Mainz, Hamburg, 1802. Bd. 2, Abth. 1. S. 32.
- 83 **G.B. Jäsche.** Vorrede. S. XXIV.
- 84 **Tüli Vollmeri-poolset küllaltki ebaobjektivset esitust vt.: G. Vollmer.** Vorrede // **I. Kant.** Physische Geographie. Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1801. Bd. 1, Abth. 1. S. III–IV; **G. Vollmer.** Aktenmäßige Geschichte meiner Ausgabe von Kants physischer Geographie // **I. Kant.** Physische Geographie. Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1802. Bd. 2, Abth. 1. S. 5–58; **G. Vollmer.** Aktenstücke meine Ausgabe von Kants physischer Geographie betreffend // **I. Kant,** Physische Geographie. Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1802. Bd. 2, Abth. 2. S. V–XXIV; **G. Vollmer.** Vorrede // **I. Kant.** Physische Geographie. Mainz, Hamburg, 1803. Bd. 3, Abth. 1. S. VII–XIV; **G. Vollmer.** Ehrenrettung Kants gegen Rink et Kompagnie. Beschluss der Aktenstücke zu meiner Ausgabe // **I. Kant.** Physische Geographie. Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1805, Bd. 4. S. 7–36.
- 85 **G. Vollmer.** Vorrede // Immanuel Kant's physische Geographie. Mainz, Hamburg: Bei Gottfried Vollmer, 1801. Bd. 1, Abth. 1. S. IV.
- 86 **G. Vollmer.** Aktenstücke. S. 14–15.
- 87 **I. Kant.** Nachricht an das Publikum // Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung. 1801. N 120. S. 968.
- 88 **В.А. Чучков.** Примечания и комментарии // **И. Кант.** Трактаты и письма. Москва: Наука 1980. С. 653.
- 89 **W. Heinsius.** Allgemeines Bücher-Lexikon. Leipzig: Bey Johann Friedrich Gleditsch, 1812. Bd. 2. S. 549.
- 90 **F.T. Rink.** Vorrede // **I. Kant.** Über Pädagogik. S. V.
- 91 **I. Kant.** Vorlesungen über die Metaphysik. Zum Drucke befördert von dem Herausgeber der Kantischen Vorlesungen über die philosophische Religionslehre. Erfurt: In der Keyserschen Buchhandlung, 1821.
- 92 **K. Morgenstern.** Litterarische Berichtigungen // Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. Herausgegeben von K. Morgenstern. Dorpat: Bey J.C. Schünmann; Leipzig: Bey P.G. Kummer, 1821. Jhrg. 1816. Bd. 3, H. 2. S. 485.
- 93 **I. Kant.** Vorlesungen über die Metaphysik. S. IV.
- 94 **Sealsamas.** S. V.
- 95 **F.T. Rink.** Vorrede // Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion. S. XIX–XX.
- 96 **G.B. Jäsche.** Ueber die drey Grundvesten des modernen Empirismus einer phantasierender Vernunft, Raum, Zeit und Kraft // Mancherley zur Geschichte der Metacritischen Invasion. S. 64.
- 97 **F.W. Schubert.** Anmerkung // Immanuel Kant's Briefe, Erklärungen, Fragmente. Herausgegeben von F.W. Schubert. Leipzig: Leopold Voss, 1842. S. 218. (Immanuel Kant's Sämtliche Werke. Herausgegeben von K. Rosenkranz, F.W. Schubert. Bd. 11, Abth. 1.)

- 98 G. Lehmann. Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants. S. 70; W. Ritzel. Buchbesprechung: R. Brandt (Hrsg.), Kant-Forschungen. Bd. 1 // Kant-Studien. 1988. H. 4. S. 495.
- 99 П.С. Попов. История логики нового времени. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1960. С. 153.
- 100 Artikli autorile kättesaadavad olnud kordustrukid: I. Kant. Logik. Leipzig: Leopold Voss, 1838. Th. 3. S. 167–340. (I. Kant's Sämtliche Werke. Herausgegeben von K. Rosenkranz, F.W. Schubert.); I. Kant. Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen. Herausgegeben von G.B. Jäsche. Leipzig: Leopold Voss, 1868. Bd. 8. S. 1–143. (Immanuel Kant's Sämtliche Werke. Herausgegeben von G. Hartenstein.); I. Kant. Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen. Herausgegeben von G.B. Jäsche. Erläutert von J.H.v. Kirchmann. Berlin: Verlag von L. Heinmann, 1868. (Philosophische Bibliothek. Bd. 23.); I. Kant. Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen. Zuerst herausgegeben von G.B. Jäsche. Neu herausgegeben von W. Kinkel. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1920.
- 101 И. Кант. Логика. Переводъ и вступ. заметка И.К. Маркова под редакцией А.М. Щербини. Петроград: Типография М.М. Стасюлевича, 1915. (Труды Петроградского Философского Общества. Вып. 11.); И. Кант. Логика: Пособие к лекциям 1800. (Перевод И.К. Маркова и В.А. Жучкова.) // И. Кант. Трактаты и письма. Москва: Наука, 1980. С. 319–444.
- 102 Vt. nt.: M. Heidegger. Kant und das Problem der Metaphysik. Bonn: Verlag von Friedrich Cohen, 1929. S. 26, 47, 47, 51, 111, 189. Lk. 26 kasutab M. Heidegger ebakriitiliselt Jäsche väljaantud Kanti loogikaloengute kompendiumist § 17 otsustuse-üldse seletuse kohta, kus määratluse teine pool pärineb G.F. Meierilt ning tundub mõneti vastu käivat Kanti suhtumisele otsustusse teoses "Kritik der reinen Vernunft". Vt. ka käesolevat artiklit.